

SAFEVİLERDE TARİKATTAN DEVLETE GİDEN SÜREÇTE RÜYALARIN ETKİSİ

THE EFFECT OF DREAMS DURING THE TRANSITION OF THE SAFAVIDS FROM SUFI ORDER TO STATE

ERALP ERDOĞAN*

Sorumlu Yazar

Öz

1501 yılında kurulan Safevi Devleti'nin kuruluş felsefesini anlamak için tarikat sürecine göz atmamız önem arz etmektedir. Şeyh Zâhid'in tarikatına gelerek orada yükselen ve şeyhlik makamını ele geçirdikten sonra Safeviyye tarikatını kuran Safiyüddin-i Erdebili, XIV. yüzyılın başlarında etkili bir figür olarak bulunduğu bölgeyi şekillendirmiştir. Mürit sayısının giderek arttığı tarikat, onun torunları ile, zaman içerisinde hüviyet değiştirerek devletleşme sürecine girmiştir. Safiyüddin'in posta oturduğu 1301 yılından Devlet'in kuruluşu 1501 yılına kadar geçen yaklaşık 200 yıllık bir süreçte rüyaların etkin olarak kullanıldığı görülmektedir. Kaynaklara yansıyan rüyaların mahiyeti zamana ve duruma göre farklılıklar gösterir. İlk dönemler Şeyhlerin tarikattaki yerlerini sağlamlaştırmak ve meşru zemine oturtmak amacı güttüğü anlaşılan rüyalar, daha sonra siyasi bir güç kurma amacına hizmet etmektedir. Safiyüddin'in vefatının ardından yazıya geçen kaynaklarda bu tarz rüyalar Safiyüddin'in doğumundan öncesine kadar gitmektedir. Meşruiyetin kaynağı daha doğmadan annesine müjdelenmiş, onun doğumundan sonra görülen rüyalar ile de bu süreç sağlam temellere oturtulmaya çalışılmıştır. Safiyüddin'in ardından posta oturanlar da genellikle rüyaları kullanarak mürit toplamaya çalışmışlardır. Bu politika zaman içerisinde başarıya ulaşmış ve çoğalan mürit sayısı ile birlikte askeri bir güç oluşturma eğilimi baş göstermiştir. Şeyh Cüneyt dönemi itibarıyla başlayan askeri ve siyasi faaliyetler yine rüyalar kullanılarak desteklenmeye devam etmiştir. Şeyh Haydar zamanında artık rüyanın mahiyeti şeyhlik postuna yönelik değil siyasi bir oluşuma delalet etmektedir. Şeyh Haydar'ın görmüş olduğu rüya ile Safevi müritleri Kızılbaş adını kullanacak ve Safeviyye tarikatını devlete dönüştürme motivasyonu kazanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rüya, Safeviler, Safeviyye Tarikatı, Şeyh Safiyüddin, Şeyh Sadreddin, Hoca Ali

Abstract

To understand the founding philosophy of the Safavid State established by Shah Ismail in 1501, it is important to take a look at the order process. Safiyüddin al-Ardabili, who rose to prominence after joining Sheikh Zahid's order and gaining the rank of sheikh, founded the Safaviyye Sufi order in the early 14th century, shaping the region as an influential figure. The order, whose number of followers increased gradually, changed its identity over time and entered the process of becoming a state with its descendants. It is seen that dreams were used effectively in a period of approximately 200 years, from 1301, when Safiyüddin ascended the post, until the establishment of the State in 1501. The nature of dreams reflected in the sources varies according to time and situation. Dreams, which were understood to be aimed

Araştırma Makalesi / Künye: ERDOĞAN, Eralp. "Safevilerde Tarikattan Devlete Giden Süreçte Rüyaların Etkisi". Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi 109 (Mart 2024), 1-10. <https://doi.org/10.60163/tkhcba.1411494>.

* Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, E-mail: eerdogan@nku.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1807-2745.

at strengthening the Sheikhs' place in the order and placing them on a legitimate basis in the early periods, later served the purpose of establishing a political power. Dreams of this kind, recorded in sources after Safiyuddin's death, date back to before his birth. The legitimacy source was announced to his mother before his birth, and after his birth, dreams were seen to built this process on solid ground. Successors who ascended the post after Safiyuddin generally attempted to gather followers by using dreams. This policy was succesful over time, and with the increasing number of followers, a tendency establishing a military power emerged. Military and political activities, which began during the period of Sheikh Cunejd and continued during the time of Sheikh Haydar, were also supported by the use of dreams. During the time of Sheikh Haydar, the nature of dreams no longer indicated the sheikhly post but a political formation. With the dream seen by Sheikh Haydar, Safavid followers would adopt the name Kızılbaş and gain motivation to transform the Safaviyya order into a state.

Keywords: Dream, Safavids, Safavid Order, Sheikh Safiyuddin, Sheikh Sadreddin, Hodja Ali.

Giriş

Bazı rüyalar, eski çağlardan itibaren meşrulaştırma aracı olarak kullanılırdı. Ögel'e göre; *"Büyük bir imparatorluk kurulurken, devletin kuruluş felsefesini böyle bir rüyaya dayandırma ve böylece manevi bir güç kazanma, Türk devletlerinde bir gelenek halindedir. Bu inanışlar, çoğu zaman devletin kuruluş ve yücelmesinden sonra oluşturulmuşlardır."* (Ögel, 2010: 23). Türklerde İslamlaşma öncesi ve sonrasında bu tarz rüyaların örnekleri çokça görülmektedir. Uygurca Oğuz Kağan Destanı'nda Uluğ Türik rüyasında altın bir yay ve üç gümüş ok görmüştü. Altın yay doğudan batıya kadar uzanırken, üç gümüş ok ise kuzeye doğru gidiyordu (Ağca, 2016, 121-122). Bu rüya Oğuz Kağan'ın hâkimiyetinin tüm dünyaya yayılacağına göstergesiydi.

Türklerin İslamiyeti benimsemesiyle birlikte, siyasete etki eden bu geleneğin daha da yaygınlaştığını söylememiz mümkündür. Gaznelilerde, Sebük Tegin rüyasında evinin ortasındaki ocaktan bir ağacın çıktığını, yükselerek bütün dünyayı gölgesi altına aldığını görmüştür (Köprülü, 1991,7). Aynı şekilde Osmanlı'nın kuruluşunda da ağaç motifi göze çarpmaktadır. Osman Gazi'nin gördüğü rüyada göbeğinden bir ağaç bitmekte ve bu ağacın gölgesi dünyayı kaplamaktaydı. Ağacın gölgesinin altında dağlar vardı ve her dağın dibinden sular çıkmaktaydı. Kimileri bu suyu içiyor, kimisi bahçesini suluyor, kimisi ise çeşmeler akıtıyordu (Çetin, 2012, 51). Selçuklularda ise dünya hâkimiyetinin motifi ateş olmuştur. Selçuk Bey, rüyasında ateşe idrar yapmış ve sıçrayan kıvılcımlar dünyayı sarmıştır. Bu rüya ile onun soyundan gelenlerin dünya hâkimiyeti müjdelendiği (Turan, 2005, 101).

Birçok Türk devletinde görülen bu tarz rüyalara Safevi Devleti'nde de rastlanmaktadır. Devletin kuruluşu Safeviyye tarikatına atfedilen rüyalar ile meşru bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır. Safevi kaynakları özellikle Şeyh Safiyüddin'in rüyaları hakkında birbirinin tekrarı bilgiler vermektedir. Bilinen en eski Safevi kaynağı olan Safvetü's-safa başta olmak üzere, Şah İsmail ve Şah Tahmasb dönemi kaynakları ile Şah Abbas'ın hükümdarlığı ve sonrasına ait anlatılarda yazarlar, genellikle Safevi Devleti'nin ilahi olarak kurulduğuna inandırmak ve bunun önceden planlanmış bir kadermiş gibi görünmesini sağlamak için Şeyh Safiyüddin'in rüyalarını yeniden anlatmışlardır. Kendi dönemi haricinde bilgi vermek isteyen bir vakanüvis, eski eserlerden faydalanarak, ya yazılanları kelimesi kelimesine kendine aitmiş gibi birleştirir ya da anlatıları zamana uygun hale getirmek amacıyla değiştirirdi. Buna göre en az 12 Safevi kaynağı Şeyh Safiyüddin'e atfedilen rüyaların çeşitli versiyonlarını içermektedir. (Quinn, 1996, 130-131).

Safeviye Tarikatı ve Rüyaları Etkisi

Safeviler döneminde kaynaklara yansıyan rüyalar genellikle, insanları bir konuya veya bir hadiseye inandırma veya bunların inandırıcılığını arttırma amacı taşımaktaydı. İlk dönemlerde şeyhlerin tarikattaki yerlerini sağlamlaştırma gayesine hizmet eden bu rüyalar, zaman zaman Şeyhlerin liderliklerini meşru hale getirmek için birer propaganda görevi görmüştür. Safevilerin atası ve Safeviye tarikatının kurucusu Safiyüddin'in şeyhliğini meşrulaştırmak için pek çok rüyaya başvurulmuş, hatta Safiyüddin daha doğmadan önce bile ona atfedilen rüyalarla bunun temeli atılmıştı. Henüz annesi ona hamileyken bir gece rüyasında güneşin tabir edilemeyecek kadar büyük olduğunu ve bu güneşin gökyüzünün arasından kendi yanına geldiğini görmesi (Şah, 2007, 231) Safiyüddin'in ilerde önemli bir insan olacağını işaretleriydi.

Rüya ile de yetinmeyen kaynaklar onu sözde doğüstü veya sıra dışı yetenekleriyle ulvi bir kılığa büründürmüştür. Safiyüddin çocukluğunda arkadaşları ile oynamak yerine vaktini dua ve oruçla geçirir, melekler insan suretine girerek onunla konuşur, evtât ve abdallar kulağına merak etmemesi gerektiğini, er geç ruhaniyet makamına erişerek âlemin umut kaynağı olacağını fısıldardı. Doğduktan sonra kaşının üzerindeki iz ise zahmetli günlerin habercisi olarak yorumlanmaktaydı. (Savory, 2021, 5).

Safiyüddin'in tarikat yolculuğu ve Şeyh Zâhid'in tarikatına katılışı da rüyalar üzerinden işlenir. Safiyüddin rüyasında kendisine yeşil bir sancak verildiğini görür ve bu rüya üzerine Erdebil'den Şiraz'a giderek Müslihüddin Sadi'nin hizmetine girer (Örs, 1999, 85-86; Fazlullah Ruzbihan-i Huncî, 2003, 256). Ancak Safiyüddin burada aradığı sorulara cevap bulamayınca Emir Abdullah ona: *"Ey Türk piri! Şark âleminde garb âlemine kadar, senin bu rüyayı ve halini halledebilecek kişi, Şeyh Zahid-i Gilani'den başkası değildir. Senin derdinin dermanı ancak onun irşâd şifâhânesindedir* (Şah, 2007, 260)." diyerek onu Şeyh Zâhid'in tarikatına yönlendirir.

Kaynaklar Safiyüddin'in tarikata girmesini ve Şeyh Zâhid'in Safiyüddin'e kol kanat germesini ulvi bir noktaya taşımak için bir dizi kurguya dayalı doğüstü hadiseler de uydurur. Buna göre, Safiyüddin yaklaşık dört yıllık bir arayışın ardından Seyh Zâhid'i Hilya Kiran adlı bir köyde bulur. İskender Bey Münşi'ye göre bu süreçte Şeyh Zâhid müritlerine; *"İzzet rütbesine varması için yalnız bir perdesi kalan Erdebilli bir genç bizi arıyor"* der (İskender Bey Münşi, 2019, 14). Safiyüddin, Ramazan ayında Şeyh Zâhid'in tekkesine gelir fakat Şeyh Zâhid'i bulamaz. Şeyh Zâhid onun geldiğini kerametiyle bildiğinden büyük oğlu Cemaleddin'e, zâviyede namaz kılmakta olan bu Türk gencinin yanına giderek onu eve getirmesini ister (Anonim, 1384, 9). Safiyüddin ile bir araya geldikten sonra Şeyh Zâhid ona adıyla seslenir ki bu, Safiyüddin'in bir gün yüce makamlara erişeceğinin göstergesi olarak görülür (İskender Bey Münşi, 2019, 14).

Bütün bu anlatıların Safiyüddin'in propagandasını yaptığı ve şeyhlik makamına gelişinin kader olduğu anlayışını yerleştirmeye çalıştığı açıktır. Yazılanlara göre, tarikata gelir gelmez yaptığı çalışmalar Şeyh Zâhid'in büyük takdirini toplamış ve Zâhid, müritlerine onun Allah tarafından seçildiğini, ona karşı nazik olmaları gerektiğini söylemiştir (Anonim, 1384, 10-11). Hatta Şeyh Zâhid, Safiyüddin'in bir rüyasına dayanarak kızını onunla evlendirmiştir. Safiyüddin bu rüyasında, belinde geniş, uzun bir kılıç ve başında samur bir külâh ile Kaf dağının üzerinde oturur vaziyettedir. Kılıcı kınından çekmeyi düşünür ancak başaramaz ve başındaki külâhı çıkarır. Külâhı kaldırıncaya, alnından tüm dünyayı aydınlatan bir güneş ortaya çıkar. Üç kez külâhı çıkarıp takar ve her defasında güneşin tüm azametiyle parladığını görür. Şeyh Zâhid bu rüyayı, onun soyundan bir padişahın çıkacağına, onun talih güneşinin dünyaya yayılacağına ve bu padişahın, kılıcı ile zulmü ortadan

kaldıracağına hükmeder (Muhammed Yusuf Vale İsfahanî, 1372, 25; Kadı Ahmed Kumî, 2004, 12; İskender Bey Münşî, 2019, 14; Şah, 2007, 240; Eminî Herevî, 1383, 12; Gıyaseddin Handemir, 1362, 414). Bunun üzerine, “*Ey evladım, beni bu devlete ortak et ve kızımı kabul et*” diyerek kızı Fatma’yı onunla evlendirir (Anonim, 1384, 11). Bu rüya ile hem Safiyüddîn’in şeyhliği hem de Safiyüddîn’in soyundan gelecek birinin posta oturma meşruyeti sağlanmış oluyordu. Zira bazı kişiler Safiyüddîn’in şeyhliğine rıza göstermiyor, Şeyh Zâhid’in oğlu Cemaleddîn Ali’nin posta oturması gerektiğini düşünüyordu (İskender Bey Münşî, 2019, 15). Hatta Cemaleddîn Ali ile Safiyüddîn arasında bir husumet olduğu ve Cemaleddîn Ali’nin birkaç kez ona suikast düzenlemesine rağmen başarılı olamadığı ileri sürülmektedir (Öngören, 2008, 477).

Tüm bu anlatılar Şeyh Safiyüddîn’in ölümünden sonra yazılan eserlere yansımıştır. Çocukları ve torunlarının şeyhliği döneminde yazılan eserlerde bu tarz rüyalara ihtiyaç duyulması, tarikat içerisinde kendilerine yönelik bir hoşnutsuzluk olduğunu göstermektedir. Kaynaklara göre Şeyh Zâhid kendisinden sonra tarikatın başına Safiyüddîn’in geçmesi konusunda yeterince açıktır. Hatta yazılanlara göre Şeyh Zâhid hayatta iken Safiyüddîn’e seccadenişinlik ve irşad icazeti vermek istemiş ise de o buna razı olmamıştı. Nihayetinde itiraz edenler Şeyh Zâhid tarafından ikna edilmiş ve Şeyh Zâhid’in ölümünün ardından Safiyüddîn posta oturmuştu (İskender Bey Münşî, 2019, 15; Anonim, 1384, 11; Savory, 2021, 8). Şeyh Zâhid’in postuna soyundan olmayan birinin oturması tepki çekerken, Safiyüddîn ise bu postu kendi soyundan olmayana vermemiş, yayılan kerametler ve rüyalar aracılığıyla şeyhliğini meşru zemine oturtarak Zâhidiyye tarikatını Safeviyye tarikatına dönüştürmüştü.

Safiyüddîn’in ilerde önemli biri olacağına ilişkin birkaç rüyası daha vardır ki bunlar annesi tarafından yorumlanmıştır. Örneğin, Safiyüddîn bir gün rüyasında Erdebil camisinin kubbesinde otururken aniden, tüm âlemi ışığı ile aydınlatan bir güneş doğar. Safiyüddîn dikkatli bakınca, güneşin kendi yüzü olduğunu görür. Safiyüddîn uyandıktan sonra rüyasını annesine anlatır. Annesi; “*öyle bir insan olacaksın ki, yeryüzü senin hidayetinin ihtişamıyla aydınlanacak*” şeklinde rüyayı tevil eder (Gıyaseddin Handemir, 1362, 413-414; Kadı Ahmed Kumî, 2004, 12; Eminî Herevî, 1383, 12; Muhammed Yusuf Vale İsfahanî, 1372, 24). Bir diğer rüyasında ise elinde bulunan birçok fidanı diker, diktiği ya da elinden düşen her fidan hemen dallanmaya ve yeşillenmeye başlar. Osmanlı Devleti’nin kurucusu Osman Gazi’nin rüyasında gördüğü ağaç motifini anımsatan bu rüya Safiyüddîn’in annesi tarafından müritlerinin ve çocuklarının çok olacağına yorumlanır (Şah, 2007, 238).

Burada ortaya çıkan güneş motifi dikkat çekmektedir. Rüyalarda görülen güneş ve ay motifi eski çağlardan itibaren kullanılıyordu. Güneş genellikle bir topluluğun lideri veya büyük bir bilgin ile özdeşleştiriliyordu. Güneş genelde bir topluluğun lideri veya büyük bir bilgin ile özdeşleştiriliyordu. Güneş genelde bir topluluğun lideri veya büyük bir bilgin ile özdeşleştiriliyordu. Güneş, konumu itibarıyla tüm varlıkların üzerindeydi ve onlara hükmeder bir özellikteydi. Dolayısı ile hükümdarın konumu da güneş gibi merkeze alınmış ve halkın nezdinde hükümdar güneşe benzer özelliklere ve konuma sahip olarak düşünülmüştü. Böylece Türk hükümdarları “Gökte bir güneş, yeryüzünde de bir hükümdar” düşüncesi ile fetihlerine devam etmişlerdi (Koca, 2012, 67). Safevilerin ilk dönemlerindeki bu rüyaların çoğunlukla devletin kuruluşundan itibaren yazıldığı ya da eklendiği göz önüne alındığında, Safiyüddîn’in torunlarının kurmuş olduğu devletin çok eskilerden itibaren, güneş motifi ile müjdelendiği vurgusunun yapılması şaşırtıcı değildir.

Safiyüddîn’in şeyhlik propagandası müritlerin rüyaları üzerinden de sürdürülmüştür. Örneğin Safiyüddîn’in halifelerinden biri olan Pire Yusuf İlvanegî rüyasında şunları görür:

“Rüyamda, karanlık bir gece üzerine tan ağartısının nûru zuhûr etti. Dûnyâ bu nûrdan aydınlandı. Sonra güneş o kadar büyüktü ki doğu ve batıyı aydınlattı. Onun aydınlığı dünyanın en uzak ve en yakını aydınlattı. Zemîn ve zaman aydınlandı ve parladı. Sabahın ne olduğunu ve bu güneşin kim olduğunu sordum. Dediler ki bu sabah, karanlığı aydınlığa çıkaran Şeyh Zâhid (k.s.)’dir. Güneş ise Şeyh Safiyyüddîn (k.s.)’dir ki âlem onun terbiye nûruyla ışığa dönüşmüştür.” (Şah, 2007, 213-214)

Müritlerden Seyyid Celaleddîn Hatrâ da rüyasında, Hz. Muhammed’in dua ettiğini görür ve bu duanın kim için olduğunu sorar. Peygamber ona “Bizim dînimizi tecdîd edecek Şeyh Safiyyüddîn içindir.” cevabını verir. Bu rüyanın yorumu ise “Apaçık bellidir ki Peygamber (a.s.)’in dediğine göre bu saltanat, terbiye ve irşâdın sırası VII. yüzyılda Şeyh Safiyyüddîn (k.s.)’dedir.” (Şah, 2007, 214; Kadı Ahmed Kumî, 2004, 11) olarak verilir.

Safevi dönemi müellifleri rüyalar ve uydurma hadiseler üzerinden Şiiliğin de propagandasına soyunurlar. Safeviyye tarikatı ilk dönemler Sünnî nitelik taşımaya rağmen, Safevi kaynakları Safiyyüddîn öncesinden başlayarak Şii sembollerini okuyucuya işlemeye gayret etmektedirler. Örneğin Şeyh Safiyyüddîn’in atası Muhammed Hafız, 7 yaşında iken evden kaybolur, 7 yıl sonra boynunda “ay gibi Mushaf-ı şerif” ile geri döner ve bu süre zarfında Müslüman cinlerin onu alıkoyduğunu ve şeriat ilimleri ile Kuran hıfzını öğrettiklerini söyler (İskender Bey Münşî, 2019, 11). Bu anlatı ile Şiiliğin önemli sembollerinden yedinci imama vurgu yapıldığı açıktır. Yine Şeyh Sadreddîn döneminde bir müridin gördüğü rüya ile de soylarının Hz. Hüseyin’e dayandığına işaret edilerek Şiiliğe vurgu yapılır. Celâleddîn Hatrâ adlı müridin gördüğü bu rüyaya göre Şeyh Safi ona; “Niçin seyyidliğin Hüseyin’e vardığını oğlum Sadreddîn’e söylemiyorsun?” der (Şah, 2007, 225). Oysa bu durum tarihi gerçeklerle örtüşmemektedir. Bu konu hakkındaki en eski kaynak olan Savfet’üs safa, Safiyyüddîn’in ardından Safeviyye tarikatı olarak anılacak tarikatın soy ağacını yedinci imam Musa el Kâzım’a dayandırıp oradan Hz. Ali’ye indirmektedir. Ancak bu kitabın Şah İsmail ve Şah Tahmasb döneminde yeniden düzenlendiği ve içine Şii öğretilerin eklendiği açıktır. Mirza Abbaslı, Savfet’üs-safa’nın en eski nüshasına ulaşmış ve bu durumu teyit etmiştir. Buna göre Safiyyüddîn’in bizzat “biz imamlar mezhebinden değiliz” sözü diğer nüshalardan çıkarılmıştır (Abbaslı, 1976, 299).

Safiyyüddîn, ölümünden sonra da rüyalarda görünmeye devam eder. Örneğin Çobanoğulları emiri Melik Eşref, Safevi tarikatının artan gücü karşısında Safiyyüddîn’in oğlu Şeyh Sadreddîn Musa’yı Tebriz’e çağırarak hapseder. Fakat rivayete göre, üç ay sonra bir rüya üzerine Sadreddîn’i serbest bırakır. Melik Eşref’in bir adamı tarafından görülen bu rüyada Şeyh Safiyyüddîn, elinde asası ile çok sinirli bir şekilde Melik Eşref’e oğlunu neden tutsak ettiğini sorar ve elindeki asayı duvara vurarak üç kez oğlunu bırakmasını ister. Darbeden dolayı çatlayan duvar yine Şeyh Safiyyüddîn’in bir hareketi ile eski haline döner. Bunun ardından oğlunu bırakmasını, aksi takdirde başına kötü şeyler getireceğini söyleyerek gider. Bu rüya Melik Eşref’e anlatılınca özür dileyerek Sadreddîn’i serbest bırakır ancak bir süre sonra bundan pişmanlık duyar ve Şeyh’i yeniden yakalatmak için adamlarını gönderir. Hadise bununla sonlanmaz. Melik Eşref’in bu tutumu Altınorda Beyi Camibeg’e şikayet edilir. Camibeg, Tebriz civarında Melik Eşref’i ele geçirerek öldürür ve Şeyh Sadreddîn’i otağında saygıyla kabul eder. Camibeg’in bu başarısı da bir rüya yoluyla Şeyh Safiyyüddîn’e atfedilir. Müritlerden Mevlana Yusuf’un gördüğü bu rüyada Şeyh Safiyyüddîn mızraklı askerleri ile meydana gelince ordunun içerisindeki bazı askerler kaçmaya başlar. Şeyh Safiyyüddîn’e bu kaçanların kimler olduğu sorulunca, bunlar benim evlatlarıma karşı

gelenlerdir ve ben onları etkisiz hale getirdim diye cevap verir (Kadı Ahmed Kumî, 2004, 26).

Şeyh Safiyüddîn'in ardından posta oturan oğlu Sadreddîn'in şeyhliği de, henüz rahme düşmeden, Şeyh Zahid tarafından meşru bir zemine oturtulmuştu. Buna göre henüz doğmadan evvel Sadreddîn, Şeyh Zâhid'e görünür ve Şeyh Zâhid onu "Selamun Aleyküm ey Seyyid Sadreddîn Musa" diyerek selamlar. Müritler kime selam verdiğini sorunca Zâhid "Şeyh Safiyüddîn ve Fatma'nın doğacak çocuğuna" der. Safiyüddîn de çocuğu gördüğünü, çocuğun alnında yeşil bir benek olduğunu ekler (Anonim, 1384, 11). Bu rivayet Alem Ara-yı Abbasi'de farklı bir şekilde şöyle anlatılır:

"Şeyh Zâhid'in muhterem kızı ve Hazret-i Sultan -ı evliya'nın nikah meclisinde nikah kıyıldığı gün Şeyh Zâhid ayağa kalkarak garip bir adama temenna edip hürmet gösterdi. Meclis halkı bu sırrın manasını sordular. Şeyh şöyle dedi: benim torunlarım olacak Safi'nin yerini tutacak olan saadet sahibi birisi gözüme ilişti ki bunun yüksek makamlarını ve âli rütbelerini görerek hürmet gösterdim. O yüksek rütbeli parlayan ay doğu ufkundan doğarak dünyayı aydınlattığı zaman Hazret-i Sultan evliya, müridlere ve arkadaşlara haber verdi ki bu kıymetli mücevher Şeyh Zâhid'in nikah meclisinde, ona hürmeten ayağa kalktığı oğuldur" (İskender Bey Münşî, 2019, 16).

Sadreddîn'e şeyhliğin yolunu açan bir rüya bizzat babası Şeyh Safiyüddîn tarafından görülmüştür. Rüya öncesinde yaşanan bir hadise Sadreddîn'in şeyhliğini zora sokmaktaydı. Safvetü's-safa'da geçen anlatıya göre sonradan Müslüman olan İbrahim adlı bir genç İslam'ı öğrenmek için Şeyh Safiyüddîn'in tekkesine gelir. Tekkede kendisini öyle geliştirir ki Safiyüddîn'den sonra şeyh olacağı düşünülür. Bu aşamada Safiyüddîn'in bir rüyası devreye girer ve Sadreddîn'in şeyhliğinin önü açılır. Şeyh Safiyüddîn'in gördüğü bu rüyada, "Şeyh Zâhid; 'Benim makamımı bir Hristiyan çocuğa mı vermek istiyorsun? Ben Sadreddîn'i içimde yetiştirip yerleştirmiştim' der. Bunun üzerine Şeyh Safiyüddîn müritlerine bu rüyayı anlatır ve 'Benim irşâd pınarım da benim evladıma tabii olanlardandır. Şeyh Zâhid, benim halefim Sadreddîn'i yüreğinde tutmuş ve kendi yüreğinin hazinesine onu yerleştirmiştir' (Şah, 2007, 428-429)." diyerek şeyhliğin Sadreddîn'den başkasına geçemeyeceğini beyan etmiş olur.

Yine Safvetü's-safa'da yer alan bir rüyada, muhtemelen Sadreddîn'in şeyhliğinde oluşan veya ileride oluşabilecek olası itirazlar ile mürit kaybının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Sadreddîn'e saygı gösterilmediği takdirde büyük felaketler olacağına dair rüya Pire Siyavuş adlı bir müride atfedilmişti. Pire Siyavuş rüyasını şöyle anlatmaktaydı; "Şeyh Safiyüddîn'i rüyamda gördüm ki buyurdu benim oğlum köyden geçti ve halk onu selâmlayıp ağırlamadılar ve önüne çıkıp saygı göstermediler. Bu köye bir felâket gelecek ve bu köy tahrip olacak. Bayezid: "Ne felaket gelecek? Söyle olsun" dedi. Hâce Şehâbüddîn (meddallâhü Teâlâ Umrehu) bir mil kadar yol kat ettikten sonra güne parlak ve gün iyi olmasına rağmen ansızın yıldırım ve şimşek çaktı. Mûnek'in buğdaylarını ve tarlalarına dolu yağdı ve dolu hasılatı vurdu ve hasıl heba oldu. Bayezid'in manaları, inekleri ve adamları çölde çalışırdılar. Şimşek çaktı ve hepsi yanıp kül oldu. Ondan sonra köy bozuldu" (Şah, 2007, c.2, 390).

Şeyh Sadreddîn'in ölümünden (1392) sonra yerine üç oğlundan biri olan Hoca Ali geçmiştir. Bu dönemde rüyalarda Şiiliğe vurgu yapılır. Rivayete göre Hoca Ali rüyasında, 9. Şii imamı Muhammed Taki tarafından Dezfül halkını doğru yola getirmesi için görevlendirilir. Bunun üzerine Hoca Ali Dezfül'a giderek bir mucizeyle Dezfül nehrinin akışını durdurur ve bu kerameti gören oradaki yerli halk da Şii mezhebine girer (Javanshir, 2007, 98). Her ne kadar Hoca Ali'nin gördüğü bu rüyaya dayanarak Şiiliğin ilk defa Hoca Ali ile birlikte anılmaya başlandığı söylene

de, dönemin kaynaklarından anlaşıldığına göre Hoca Ali o dönemde bir sûfi şeyhi ve Sünnî din adamı olarak bilinmektedir. Hoca Ali'nin Şii olduğu söylentisi ise ölümünden 70 yıl sonra ortaya çıkmıştır (Allouche, 2011, 46-47; Erdoğan, 2019, 18). Tarikat Sünnî hüviyetini Hoca Ali'nin yerine posta oturan ve "Şeyh Şah" olarak bilinen oğlu Şeyh İbrahim'in ölümüne kadar korumuştur. Şeyh İbrahim döneminde tekkeye gelen müritlerin sayısında önemli bir artış olmuş ve Safevî tarikatı ilk kez Hıristiyanlara karşı savaşta müritlerini kullanarak tarikata kutsal savaş ruhunu getirmiştir (Musalı, 2016, 20). Bu durum Şeyh Cüneyt ile birlikte tarikatın artık siyasi bir yapıya dönüşmesi fikrini pekiştirmiş ancak Şeyh Cüneyt'in siyasi faaliyetleri Şirvan'a yapmış olduğu bir seferle son bulmuştur. Dikkate değer bir dönem olmasına rağmen ne Şeyh İbrahim ne de Şeyh Cüneyt döneminde kaynaklara yansıyan bir rüya tespit edilememiştir. Bununla birlikte Cüneyt'in ölümünden (1460) sonra yerine geçen oğlu Şeyh Haydar döneminde, Safevîlerin artık silahlı bir güç oluşturma çabası bir rüya ile sağlam temellere oturtulmuştur. Birçok kaynağa yansıyan bu rüyada Şeyh Haydar, on iki imamı simgeleyen on iki dilimli, keçeden yapılan kırmızı bir taç giyer ve müritlerinin başını bu taçla süslemesi için kendisine görev verilir. Haydar uyandıktan sonra denildiği gibi bir taç yapar. Bu taç o zaman meşhur olan Türkmen takkesinin yerini alır. Böylece bu taca *tac-ı haydari*, tacı takanlara ise külahın renginden dolayı Kızılbaşlar denilmeye başlanmıştır (İskender Bey Münşi, 2019, 21; Anonim, 1384, 26; Muhammed Yusuf Vale İsfahani, 1372, 53; Gündüz, 2013, 32). Erdebil'i seyahati sırasında muhtemelen yukarıda sözü edilen bu rüyayı duyan Evliya Çelebi ise rüyayı kendince yorumlamış ve Kızılbaş tacının ortaya çıkışını Safevîleri tahkir edici bir hikaye ile kayda geçirmiştir. Osmanlı'nın Kızılbaşlara olan bakış açısını göstermesi açısından önem arz eden bu rüya Evliya Çelebi tarafından şu şekilde anlatılmaktadır:

"İran ülkesinde Şeyh İbrahim adında bir kimse rüyasında görür ki dört ayaklı bir merkep kendisini anıra anıra yef'aller, bu merkepten bir çocuğu olup yetmiş parmağı olur. Bu rüyayı herif Şeyh Safi hazretlerine anlatır. Şeyh Safi yorumlayarak: "Müjde sana ki İran ülkesinde şah olacaksın, yetmiş evlâdının evlâtları şah olurlar" diye yorumlayınca hemen Haydar oğlu Şeyh İbrahim adlı herif der: "Eğer şah olursam yef'alleyen merkebin aletini başıma tâc ederim ve beni yef'allerken anırdığı sesini davuluma ve kösüme kerrenay borusu edeyim" diye ahd eder. Tanrı'nın hikmeti şah olup eşeğin aletini tâc ve sesini muteber kerrenay eder. Hâla Acem tâcının aslı budur (Evliyâ Çelebi, 2008, 289).

Evliya Çelebi devletin kuruluşunu da aynı üslupla, tahkir edici bir rüya yorumu ile şu şekilde anlatmıştır:

"Şeyh Safi ayaklanarak Acem ülkesine şeyhlik ile hükmetti. Bundan sonra oğlu Şeyh Haydar halife oldu. Onun oğlu Şeyh İbrahim rüyasında kendini bir eşeğin şey ettiğini dedesi Şeyh Saftiye yorumlattırıp Şeyh Safi; "Ey İbrahim! İran ülkesinde ulu padişah olursun." diye söylemiştir (Evliyâ Çelebi, 2008, 314)."

Şeyh Ali'nin öldürülmesiyle 8 yaşında iken posta oturan Şeyh İsmail, Rüstem Han'ın gazabından müritleri sayesinde kurtulmuştu. Rüstem Han'ın tüm takibatlarına rağmen müritleri onu canları pahasına korumuş ve saklamışlardı. Onu saklayanlardan Karkiya Mirza tehditlere bir ara boyun eğip İsmail'i teslim etmeyi düşünmüş ise de rüyasında Hz. Ali'yi görmüş ve Hz. Ali'nin uyarıları neticesinde onu teslim etmekten vazgeçmişti (Javanshir, 2007, 140).

Şeyh İsmail 12 yaşına geldiğinde uygun zamanın geldiğini düşünerek askeri faaliyetlerine başladı. Budak Münşi Kazvini'ye göre bu süreç Şah İsmail'in rüyada kendisini Mushaf yazarken görmesiyle başlamıştı. Uyandıktan sonra Mushaf'ı

yazmaya başlamış ve böylece cihangirliğe başlamıştı (Budak Münşi Kazvîni, 2023,55).

Kendisine katılan Türkmenlerle gücünü arttıran Şeyh İsmail ilk olarak dedesi Cüneyd ile babası Şeyh Haydar'ın öcünü almak üzere Şirvan'a hareket etmiştir. Bu seferden önce Erzincan'da Şamlu, Rumlu, Afşar, Kaçar, Tekeli ve Varsak Türkmenlerinden yaklaşık 7 bin kişinin olduğu toplantıda seferin nereye düzenleneceği konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Bazı kişiler daha fazla mürit toplaması için Erzincan'da kışlamayı önerirken, bazıları ise sefere hemen çıkılmasını istemişti. Şah İsmail tartışmalara bir son vermek amacı ile o akşam istihareye yatmış ve rüyasında imamların onu Şirvan yönüne gitmesi için teşvik ettiğini görmüştü (Rumlu Hasan, 2004, 52). Bu rüyanın ardından çıkılan seferde başarı sağlanmış ve ardından Şirvanşahlar Devleti'nin önemli kalelerinden Gülistan Kalesi kuşatılmıştı. Bu kuşatma esnasında, Akkoyunlu Elvend Bey'in büyük bir ordu ile Şeyh İsmail'in üzerine yürüdüğü haberi gelince kuşatmaya son verilirken bu kararın alınmasında Şeyh İsmail'in görmüş olduğu rüya etkili olmuştu. İmamlardan biri Şeyh'in rüyasına girerek Gülistan kalesinden ayrılmasını Azerbaycan'a doğru yönelmesini söyler. Sabah güneşin doğuşundan sonra Şah İsmail; Lala Hüseyin Bey, Abdal Dede Bey, Muhammed Bey Ustaclu, Abdi Bey Şamlu ve Hadim Bey gibi ileri gelen emirleri çağırır ve onlara Azerbaycan mı yoksa Gülistan Kalesini mi istediklerini sorar. Onlar da Azerbaycan diye cevap verince Şeyh İsmail görmüş olduğu rüyayı onlara anlatarak Azerbaycan'a yönelir (Rumlu Hasan, 2004, 58; Muhammed Yusuf Vale İsfahanî, 1372, 113). Böylece Şerur'da yapılan savaş ile birlikte Elvend Bey kaçmış ve Şeyh İsmail Tebriz'de kendisini Şah ilan ederek Safeviye tarikatını devlete dönüştürmeyi başarmıştı.

Sonuç

Eski çağlardan itibaren insanlar üzerinde etki kurmak amacı ile kullanılan rüyalar, Safevilerin atası Safiyüddin zamanından itibaren tarikatta önemli rol oynamıştır. İlk dönem tarihçilerine bakıldığında, görüldüğü iddia edilen rüyalar ile Safiyüddin'in şeyhliğini meşru göstermek ve diğer müritler arasında yaşanan hoşnutsuzluğu gidermek amaçlanmıştı. Devletin kurulması ile birlikte kaynaklara yansıyan rüyalarda Safiyüddin'e ithaf edilen fidan ve güneş motifi özellikle dikkat çekicidir. Böylece tarikatın, hatta ileride kurulacak olan devletin temelleri Safiyüddin'in görmüş olduğu rüyalar üzerine temellendirilmişti. Safiyüddin'in ardından posta oturan oğlu ve bazı torunları döneminde, Safiyüddin dönemi kadar olmasa da, propaganda amacı güttüğü açık olan bazı rüyaların yazıya geçirildiği görülmektedir. Bu rüyalardan en önemlisi ise Şeyh Haydar'ın görmüş olduğu ve müritlerin artık birer askere dönüştürüldüğü rüyadır. Bu rüya ile Şeyh Haydar, müritlerine 12 dilimli kızıl bir taç giydirerek dinî-siyasi bir oluşum yaratma çabası içerisine girmektedir. Rüyalar, Şeyh İsmail'in 1501'de Tebriz'i ele geçirerek Safevi Devleti'ni kurmasına kadar devam etmiş ve tarikat süreci böylece sonuçlanmıştır.

Kaynaklar

- Abbaslı, Mirza. "Safevilerin Kökenine Dair". *Belleten*, c. 40, 1976,
- Ağca, Ferruh. *Uygur Harflı Oğuz Kağan Destanı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2016.
- Allouche, Adel. *Osmanlı-Safevi İlişkileri (Kökenleri ve Gelişimi)*, Çev. Ahmed Emin Dağ, İstanbul, 2011.
- Anonim. *Alem-Ara-yı Şah İsmail*, Neş; Asgar Muntezir Sahib, Tahran 1384.
- Budak Münşi Kazvîni, *Cevâhirü'l-Ahbâr*, çev. Şefaattin Deniz, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2023.
- Çetin, Halil. "Osmanlı Saltanat Rüyaları ve Tarihî Bağlam", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVII, S. Temmuz, 2012.
- Eminî Herevî. *Fütûhât-ı Şâhî*, Neş. Muhammed Rıza Nasîrî, Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran 1383.
- Erdoğan, Eralp. *Safevi Devleti'nin Askerî Teşkilatı*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2019.
- Evlîyâ Çelebi Seyahatnâmesi. 2. Cilt, 1.Kitap, Hazırlayanlar; Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008
- Fazlullah Ruzbihan-i Huncî. *Tarih-i Alem Ara-yı Emîni*, Neşr. Muhammed Ekber Aşık, Tahran, 2003.
- Gıyaseddin Handemir. *Habîbü's-siyer fi Ahbar-ı Efrad-ı Beşer*, c. VI, Yay. Celaleddin Humayî, Zir-i Nazar-ı: Doktor Muhammed Debir Siyaki, Kitabhane-yi Hayyam, Tahran, 1362.
- Gündüz, Tufan. *Son Kızılbaş Şah İsmail*, İstanbul, 2013.
- Hurşah b. Kubad el-Hüseynî. *Tarih-i Elçi-yi Nizamşah*, Neşr. Muhammed Rıza Nasîrî-Koiçi Haneda, Tahran, 1379.
- İskender Bey Münşi-yi Türkmen. *Târîh-i Âlem-ârâ-yı Abbâsî*, C. I (1-2-3. Kısımlar), çev. Ali Genelci, yay. haz.İsmail Aka, Türk Tarih Kurumu, 2019.
- Javanshir, Babak. "İran'daki Türk Boyları ve Boy Mensubu Kişiler (Safevî Dönemi-I. Şah Tahmasb Hâkimiyetinin Sonuna Kadar/1576)", *Basılmamış Doktora Tezi*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007.
- Kadı Ahmed Kumî. *Hulasatü'l-tevarih*, c. I, Neş. İhsan Eşraki, İntişarat-ı Daneşgah-ı Tahran, 2004.
- Koca, Salim. "Kutadgu Bilig'de "Hükümdar, Vezir ve Süfi Tipleri"nin Tanıtılmasında ve Bu Tiplerin Temsil Ettikleri Fikirlerin Açıklanmasında Metaforların Rolü", *Gazi Türkiyat*, Bahar 2012 / Sayı 10.
- Köprülü, Fuad. Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ankara, 1991.
- Muhammed Yusuf Vale İsfahanî. *Holdberin*, Neşr. Mir Haşim Muhaddes, Tahran, 1372.
- Musalı, Namîq. "Şeyh İbrahim Safevî Döneminde Erdebil Tekkesi", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, sayı: 80, 2016.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, C. 2, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2010.
- Öngören, Reşat. "Safiyüddin-i Erdebîli", TDV İslâm Ansiklopedisi, c.35, İstanbul, 2008.
- Örs, Derya. "Fazlullah B. Ruzbihan-i Huncî ve Tarih-i Âlem-Aray-i Emîni'si", *Basılmamış Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları (Fars Dili ve Edebiyatı) Anabilim Dalı, Ankara, 1999.
- Quinn, Sholeh A. "The Dreams of Shaykh Safi al-Din and Safavid Historical Writing", *Iranian Studies*, Vol. 29, No. 1/2 (Winter – Spring), 1996.
- Rumlu Hasan, *Ahsenü'l Tevarih*, çev. Cevat Cevan, Ardıç Yayınları, 2004.
- Savali, Roger. *Safevîler Devrinde İran*, çev. Özgür Kolçak, Bilge Kültür Sanat, 2021.
- Simmel, Annemarie. *Halifenin Rüyaları*, Çev. Tuba Erkmen, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2005.
- Şah, Serap. "Safvetü's-Safâ'da Safiyüddin-İ Erdebîli'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri", *Basılmamış Doktora Tezi*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.
- Turan, Osman. *Türk Cihân Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005.

Extended Abstract

To understand the founding philosophy of the Safavid State established by Shah Ismail in 1501, it is important to take a look at the order process. Safiyuddin al-Ardabili, who rose to prominence after joining Sheikh Zahid's order and gaining the rank of sheikh, founded the Safaviyye Sufi order in the early 14th century, shaping the region as an influential figure. The order, whose number of followers increased gradually, changed its identity over time and entered the process of becoming a state with its descendants. It is seen that dreams were used effectively in a period of approximately 200 years, from 1301, when Safiyuddin ascended the post, until the establishment of the State in 1501. The nature of dreams reflected in the sources varies according to time and situation. Dreams, which were understood to be aimed at strengthening the Sheikhs' place in the order and placing them on a legitimate basis in the early periods, later served the purpose of establishing a political power. Dreams of this kind, recorded in sources after Safiyuddin's death, date back to before his birth. The legitimacy source was announced to his mother before his birth, and after his birth, dreams were seen to build this process on solid ground. Successors who ascended the post after Safiyuddin generally attempted to gather followers by using dreams. This policy was successful over time, and with the increasing number of followers, a tendency establishing a military power emerged. Military and political activities, which began during the period of Sheikh Cuneyd and continued during the time of Sheikh Haydar, were also supported by the use of dreams. During the time of Sheikh Haydar, the nature of dreams no longer indicated the sheikhly post but a political formation. With the dream seen by Sheikh Haydar, Safavid followers would adopt the name Kızılbaş and gain motivation to transform the Safaviyya order into a state.

In the Safavid period, the dreams reflected in the sources were generally intended to make people believe in a subject or an event or to increase their credibility. In the early period, these dreams served the purpose of consolidating the sheikhs' position in the sect, but at times they served as propaganda to legitimize their leadership. Many dreams were used to legitimize the sheikhate of Safiyuddin, the ancestor of the Safavids and founder of the Safaviyya sect, and even before Safiyuddin was born, the foundation for this was laid with dreams attributed to him. One night, when his mother was pregnant with him, he dreamt that the sun was too big to be interpreted and that it was coming to him through the sky, signaling that Safiyuddin would become an important person in the future.

Not content with the dream, the sources have also disguised him in a sublime guise with his supposed supernatural or extraordinary abilities. In his childhood, instead of playing with his friends, Safiyuddin spent his time in prayer and fasting, angels took human form and spoke to him, and *awtât* and *abdal* whispered in his ear that he should not worry and that he would eventually attain spirituality and become the source of hope for the world. The mark on his eyebrow after birth was interpreted as a harbinger of troublesome days.

The sheikhship of his son Sadreddin, who succeeded Shaykh Safiyuddin, was legitimized by Shaykh Zahid before he was even conceived. Accordingly, before he was born, Sadreddin appeared to Shaykh Zahid and Shaykh Zahid greeted him by saying, "Peace be upon you, Sayyid Sadreddin Musa". When the disciples asked whom he greeted, Zahid said, "Shaykh Safiyuddin and Fatma's child to be born". Safiyuddin added that he had seen the child and that the child had a green spot on his forehead.

After the death of Sheikh Sadreddin (1392), he was succeeded by one of his three sons, Hodja Ali. During this period, Shi'ism is emphasized in dreams. Although it was a remarkable period, neither Sheikh Ibrahim nor Sheikh Cuneyt has been able to identify any dreams reflected in the sources. However, during the reign of his son Sheikh Haydar, who succeeded him after Cuneyt's death (1460), the Safavids' efforts to establish an armed force were firmly grounded in a dream.